

KARAÇAY'CA BİRKAÇ METİN

Dr. Saadet ÇAGATAY

Türk Lehçeleri Doçenti

Aşağıdaki Karaçay'ca * metinler, yeni mültecilerden olan Ramazan Naip Karaçay tarafından Karaçay-Lâtin imlâsiyle yazıldıktan sonra onun ağzına göre fonetik hususiyetlere dikkat edilerek Türkiye imlâsına çevrildi. Bu şiirlerin ancak bir tanesinin [*turçu Avbekir*] yazarı bellidir, diğerleri halk dilinde söylenen halk edebiyatı mahsulleridir. İsimlerine dikkat edilirse meselâ *Çöpellev*, *Zagoştok*, *Guçca* vb. bu şiirlerin mevzuu ve belki de tamamı tercüme halinde diğer Kafkas halklarından Karaçay Türkçesine geçmiş olmalıdır. Muhteva bakımından *Çöpellev* ve *Açemez* (sonuncusu hattâ bir az bu lehçenin eski hususiyetlerini de belirtmektedir) Kafkasyalı dağlı halklara has olan bir nevi gururu ifade eden kahramanlık destanlarıdır.

* Karaçaylar, bugün sözde "Karaçay Muhtar Ülkesi,, nde yaşıyorlar. Bu "muhtariyet" 12.1.1922'de önce Çerkeslerle müşterek olarak kurulmuş, sonra 1926'da Karaçay'ın kendisine "Muhtar Ülke" durumu verilmiştir. Kuban nehrinin yukarı kısmı ile buna dökülen Teberdi ve Dout ırmaklarının sahaları bu ülke içine girmiştir. 1927 yılından beri bu ülkenin sathı 8,3 bin kilometre karedir. Ülkenin işgal ettiği yer, güneyden en yüksek Kafkas dağları (Batıya doğru Elbrusla) veya Abhaz-Alpleri, doğudan Kabarday-Balkar Muhtar Ülkesi, kuzey-doğudan Ter bölgesi, kuzey-batıda Çerkes Millî bölgesi ve Kafkasyanın Armavir bölgesi, batıdan Maykop bölgeleriyle hudutlanmıştır. 1926 yılının resmî sayımlarına göre, nüfus sayısı 64.623'tür Bundan % 81,3'ü Karaçaylılardır. Karaçaylıların kendilerinin verdikleri gayri resmî malûmata göre, nüfusları kardeş Balkarlarla beraber 200 bin etrafındadır.

Karaçaylıların tarihi şimdiki kadar katî olarak belli değildir. Bazı rivayetlere göre Karaca, Budyan, Navruz tukumları (uruglan) ilk önce Anadolu'da oturmuşlar, sonra Kırım'a geçmişlerdir, oradan da Kuzey Kafkasya'ya akın etmişlerdir. Bazı rivayetlere göre onlar aslen Kırımlı olup XV. yüzyılda Kırım'dan Kafkasya'ya gelip yerleşmişlerdir. Kırım'dan göçmüş olan Karaçay uruglan ilk önce Büyük Laba nehrinin yukarı tarafındaki vadilere yerleşmişlerdir. Sonra Büyük-Zelençuk (Kuba'nın bir kolu) ırmağının yukarı tarafına geçmişler, daha sonra da Terek nehrine dökülen Baksan ırmağının vadilerine göçmüşlerdir. Tahminen dört yüz yıl evvel Kabardaylar bunları buralarda sıkıştırdıklarından, bunlar da son olarak Elbrus'un batı eteklerine doğru geçerek, bugün oturdukları sahaya yerleşip kalmışlardır.

Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya 1937, cilt 31, Karaçay maddesinde: -Karaçay'ın eski tarihini komşu milletlerin tarihiyle beraber araştırmak lâzımdır ; etnik bakımdan bunlar türlü taraftan gelmiş halk kitleleri olup, Kafkasya'nın Türk unsuru ile karışarak türkleşmişlerdir ; XVI. yüzyılda Karaçaylıların tarihi daha sarîh olarak görünmeğe başlar. Svan, Abhaz, Nogay, Çerkes ve Kabarday derebeylikleriyle mücadele ettikten sonra nihayet 1733'te Türkiye himayesi altında bulunan Kabarday knyazlerinin idaresine geçer. 1812'de vuku bulan Rus-Türk anlaşmasında Kuban nehrinin vaziyeti tesbit edilir. 1828'de çar hükûmeti Karaçay'a General Emmanuel idaresinde bir kuvvet göndererek, bunların Rus devletine iltihakını temin eder. Fakat Karaçay yıllarca bu esarete karşı mücadele

Dil bakımından bu lehçenin hususiyetlerini bol bol gösterdikleri gibi şimdiye kadar belli olmıyan bazı kelimelerin mevcudiyeti de merak uyandırıcıdır ; bunların bir kısmını izah etmek ve menşelerini bulmak, bizim için mümkün olmadı, meslekdaşların samimi yardımına muhtaç kaldı. ¹ Tasnif bakımından Kıpçak - Kumanca'nın devamı olan bir lehçedir. Kardeş Balkarlarla (veya Malkarlar) birlikte birbirinden pek az farklı, hattâ aynı denecek kadar yakın, iki ağızdan ibaret olan bir dilde konuşurlar, edebi dilleri de müşterektir. Sovet Ansiklopedisi de Karaçay ve Balkarların müşterek bir edebi dil kullandıklarını itiraf eder, Karaçay'lar kendileri gerek halkiyat gerekse dil bakımından

der. 1835-37, 1845-46, 1853-55 isyanları meşhurdur. 1873'te Karaçaylıların bir kısmını cebren Türkiye'ye göç ettirmişlerdir. - şeklinde malûmat verilmektedir.

Etnik bakımdan Karaçaylılar ağılebi ihtimal eski Hazerlerin ve Kumanların kalıntılarıdır. Bugün başlıca meşguliyetleri hayvancılıktır. Bilhassa koyun yetiştirirler, bir nevi Karaçay koyunu meşhurdur. Birinci Cihan Harbinden önce avcılık da geçim vasıtası olarak önemli yer tutmuştur. Oturdıkları yerlere *el* derler. Düz damlı ahşap evlerde otururlar. *El* (yani köy) hâlâ da eski büyük aile ve kabile teşkilâtı esasına göre kurulmuştur. Hayat tarzlarında bu teşkilâta bağlı ananeler hâkimdir. Aile içinde büyüklerin otoritesi ve birbirine karşılıklı yardım gibi ananevi hayat tarzı muhafaza edilmektedir. Müslüman ve Sünnî'dirler. Bir rivayete göre Kabardayların tesiriyle xvü. yüzyılın sonlarında ve xvü. yüzyılın başlarında Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Bu rivayet Rus membarlarında da zikrediliyor ve J. KLAPROTH "Reise in den Kaukasus., 1812 Halle Berlin *Tatarische Stämme im Kaukasus* 503-536 s. S. 512. - "Kabarday İshak Efendi vasıtasıyla 1782 de İslâmiyeti kabul etmişlerdir., - Şeklinde malûmat vardır. Karaçay halkı arasında Müslümanlığın Buhara'dan geldiği iddia edilmekte ve ilk gelen Abdullah Şeyhin mezarı da Teberdi köyünde evliya türbesi gibi ziyaret edilmektedir, bundan daha evvel mukaddes ağaç ve taşlara tapan mecûsiler idiler. Okuyup yazma nisbeti nüfus azlığına rağmen, her halde diğer Türk kavimlerinden pek de aşağı değildir. Kendi verdikleri malûmata göre Kafkasya'nın en çok okuma bilen bir Türk kavimidirler. Rus resmî istatistiğine göre, ihtilâlden önceki okuyup yazma bilme erkeklerde %7,7 kadınlarda %2,2'dir. Bu hal, herhalde Rusça okuyup yazma bilme nisbetiyle alınmıştır. Cihan Harbinden önce münevver tabakanın bir kısmı İç-Rusya'da diğer Türk kavimlerinin mekteplerinde veya İstanbul'a gelerek tahsil görmüşler, bir kısmı da Rus mekteplerinde okumuşlardır. Eskiden kullandıkları alfabe Arap alfabesidir. Rus ihtilâlinde sonra, diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi 1928 sularında *Lâtin alfabesi* kabul ettirilmiştir. Şimdi de bütün Türk İslâm kavimleri gibi 1938'den itibaren Rus alfabesi tatbikine zorlanmışlardır.

İklim ve tabiat şartları Karaçay'da kardeş Balkarlara nisbetle her bakımdan çok elverişlidir. Bütün tabiat şartları itibariyle kaplıca ve dinlenme yerleri olmağa çok müsait bir bölge olarak kabul edilmektedir. Havası gayet temiz, yeşillik ve bitki boldur, bir çok menba suları, rüzgârdan muhafaza edilmiş güzel manzaralı, el vurulmamış çam ormanları ve geniş çayırıklar bu ülkeyi cennet yapmıştır.

¹ Bazı anlamadığımız kelimeler için Oxford'un Sanskrit ve Kafkas dilleri mütehasısı Prof. H. W. B a i l e y'e müracaat ettik. H. W. B a i l e y *şinkart, çabır, çeget, dari, lulpar* kelimelerinin Osetçede de mevcut olduğunu bildirdi ve I. A b a y e v "Osetinskiy yazık i folklor" 1949 ; M ü l l e r F r e i m a n n " Ossetisch-Russisch-Deutsches - Wörterbuch" eserlerini gösterdi. *şkok, şkogot* için Rusça "Yazıkı severnogo Kavkaza i Dagestana" 1935'de zikredildiğini fakat bütün bu kelimelerin menşelerini bilmediğini yazdı. Kendilerine burada verdiği bu malûmat için teşekkür ederiz.

Balkarlarla aynı halktan olduklarını söylerler. Böylece komşular olan kardeş Kurmaklarla az bir şive farkıyla Kafkasyadaki Kıpçak dil grubunun mümessilleridirler.

Bu birbirine pek yakın olan üç şiveden Karaçay'ça, Macarların *Keleti Szemle* dergisinin X. cildinde W. PRÖHLE² tarafından metinler, gramer kaideleri ve lûgatçesiyle birlikte ; Kumuk ve Balkarca XII. ciltte J. NEMETH tarafından lûgatçe ve Kumukça metinlerle ; Balkarcada yine gramer hususiyetleri ve lûgatçesiyle birlikte XV. - XVI. ciltte metin ve izahlar W. PRÖHLE tarafından işlenip yayımlanmıştır. Bu yayımların bu lehçeler hakkında verdiği malûmat bugüne kadar bildiğimiz en iyi çalışmalarını teşkil eder.

Aşağıdaki metin izahlarında lûgat için KSz deki yazı ve lûgatlere müracaat ettik. Bundan başka bu lehçelerin ana kaynağı olan *Codex Comanicus'la*. ve mümkün olan yerlerde Uygurca ve diğer lehçelerle de mukayese yaptık.

Dil bakımından bu lehçede şu hususiyetleri görüyoruz : *

1. Büyük ve küçük vokal ahengi oldukça muntazamdır.

2. Vokallere gelince iki türlü menşeden (yâni *a : i*) gelen *e* vardır, bunlardan CC'da da olan *e* meselâ *ber-* 'ver-, *eki* 'iki, *eşit-* 'iştir-', *ket-* 'git-', *eşik* 'kapı, ve eski *a ki*, bunun bazıları Özbekçe ve Kazakça'da kapalı *e* halinde devam etmektedir meselâ: *cel, cer, teli, et* gibi.

3. Bazı yabancı kelimeler tamamıyla Türk ahengine uydurularak kendi ahenklerini bozmuşlardır, meselâ 120 *kabir*, kabir', 110 *salam*, selâm', 99 *mölek*, melek', 31 *toba*, vb.

4. Metin transkripsiyonlarında aldığımız *v* sesleri daha ziyade *û* sesinin mukabilidir. Yani tam bir *v* değil, *u* vokalile *v* arasında olan bir sestir. Meselâ *sav=sau*, *cav=cau*, *tav=tau*, *tonov=tonou*, *tuvarğa=tuvarğa* *cuvap=cuap* olarak okunmalıdır³. Bu ses umumiyeü bütün Kıpçak Lehçelerinde eski *g* sesinden yumuşamış ve CC'da *v* veya *uu* sesine girmiştir⁴.

5. *k* bazan *h* (x) olur, bazı -k'lar yumuşayıp vokalleşir, meselâ 2 *töşe* *möşe* 'döşek möşek'.

² W. Pröhle KSz X, 218. sahifede Karaçayca'da *ç, k k, t, p* seslerinin önseslerde, vokaller önünde ve soneslerde vokalle başlayan kelimelerin önünde *aspiralion'la* konuşulduğunu ve bu hal en çok önseste olup *çh, kh, kh, th, ph* duyulduğunu kaydetmektedir. Lûgat ve metinlerde bu sesler *ç', k', t', p'* şeklinde bir işaretle gösterilmiştir.

Biz de bu sesleri sertlikle patlayıp çıkan şekilde duyduk. Fakat burada teknik güçlüklerden kaçınmak arzusuyla harf işaretlerinden sarfı nazar edildi. Zaten bu, Karaçayca da umumî bir fonetik hâdise olduğu için, bu sesleri ayrıca göstermeğe lüzum da yok sanırız.

* Burada geçen rakamlar metnin satırlarını veriyorlar.

³ Baskıda işaret zorluğu çıkarmamak düşüncesiyle bu sesler için *v* harfini tercih ettik. KSz X da bir nevi işaretli *u* şeklinde diftongla gösterilmiştir. Bk. KSz X, 216 s. § 4.

⁴ *g* sesinin tamamıyla yumuşamasını Karaçayca *wū* ve *ū<agū* (Bk. KSz X) zehir kelimesi çok güzel göstermektedir.

6. Nazal *ñ* sesi çoğu zaman sabittir, meselâ *eliñ, saña, tañ*, ancak bazı yerlerde yumuşayıp *y* olmuştur, *teyri* 'tanrı' gibi. Bazı *ng=ñ* ve böylece nazaldan sonraki *-ğan* partisipleri *-ñan* ve *-ğa* datifleri *-ña* oluyorlar bk.45 nota.

7. Eski *k-*, *t-* önsesleri sabittir, yani tonsuzdurlar. Tonsuzlar meselâ *p'ler* iki vokal arasında veya bir vokal önünde tonlulaşırlar, 9 da *tabayım*, 81 de *kobalmağan*, 35 te *tüşgen*⁵.

8. önseste *y->c-*, tıpkı Kazan ve Kazak Kırgız lehçelerinde olduğu gibidir.

9. Vokalden sonra gelen *-p* gerundif eki, diğer Kıpçak ve Şark lehçelerinde olduğu gibi vikayesiz kullanılır, meselâ *saylap* 30 sat.

10. Cemi 1. şahıs eki ve mülkiyet eki dudak benzeşmesine göre *-biz*, *-biz*, *-büz*, *-buz'dur*. Meselâ *eter-biz* 68 ; *aythan-biz* 74 ; *curt-u-buz-nu* 78 ; *tavlu-buz* 71 ; vb. İkinci şahıs diğer Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi *-nuz* yerine *-ğız'dur*.

11. *-lar* cemi ekinde muntazaman *-r* düşer.

12. isim hallerinde Şark ve Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi akkuzatif *-m*, *-ni*, *-nu*, *-nü* yani zamir akkuzatif i kullanılmaktadır. Meselâ 10 *Zagoştok' nu*, 20 *könçeklikni*, 29 *üünü*, 78 *curtubuznu*. İyelik 3 ş. eklerinden sonra akk. *-n*, 30 *azıgım*, 72 *etin* gibi. Bir nazal sestem sonra akk.-i, *-ı* olabilir, meselâ 38 *keçerini*, 105 *aklımı* fakat bunlarda nazal seslerin assimilationu ile (<*-ñni*, *-mni*) meydana gelmiştir. Buna benzer datiflerde de meselâ 107 *katıma'da*, olduğu gibi *-a* datif olarak görülmektedir.

Datifler umumiyetle *-ğa*, *-ka*, *-ge*, *-ke'dir*. Meselâ 15 *üyge*, *eve'*, 26 *colğa*, *yola'*, 25 *azıkka* ; bazı nazaldan sonra *-na*, 45 *cetevlenne*, yedi (kişi)ye', iyelik 3. şahıstan sonra *-na*, 31 *ızına*.

Genitif yerinde muntazaman akkuzatif ekiyle karşılaşan *-ni*, *-ni*, *-nu*, *-nü* kullanılır⁶. Meselâ 104 *meni*, benim' (<*meniñ*), 93, 101 *seni*, senin' : (<*sen-iñ*), 46 *bizni*, bizim' : (<*bizniñ*), 69 *sizni* 'sizin' : (*sizniñ*), 32 *elni* 'elin' : (*el-niñ*) 'teñizlerni, denizlerin' : (<*teñizler-niñ*.)

⁵ Karaçay yazı dilinde ve kendi imlâlarına göre bana yazılıp verilmiş olan metin parçalarında göze çarpan cihet, tonsuzdan sonra tonlu konsonantın yazılışıdır. Meselâ *catdık*, *casdık*, *uruşdu*, *kuruşdu*, *ğokğa*, *tutdu*, *cakdı*, soneseste de *aylanıb*, *degend* v.b. W. P r ö h l e de KSz X, 319 s. da bu gibi tonsuz+tonlunun mevcudiyetini bir iki misalle göstermektedir. Fakat o da iç ve soneslerde (§ 6'da *oltrat*, *kelret*) metinlerde *kökten*, *arştan*, *kölekke*, 'gölgeye' *terekke* şeklinde tonsuz almıştır. Kulakla bu *td*, *sd*, *kg* farkedilmiyor, onun için buraya geçirdiğimiz kelimeleri ve umumiyetle bütün metinleri duyduğumuz gibi tonsuzdan sonra tonsuz olarak aldık. Yazı dilindeki bu *td*, *sd*, *kg* v.b.ların Arap harflerinden transliterasyon olarak geçmiş olacağını kuvvede tahmin ederiz.

Bu gibi tonsuz+tonlu konson yığını Türkmen yazı dilinde de vardır. Konuşma dilinde türlü ağızların olabileceğini gözönünde tutarak bu hususta katı hüküm vermek, bu lehçeleri yakından tanıma fırsatına sahip olmıyan bizler için imkânsızdır.

⁶ Bu gibi genitif-akkuzatifler A.v, G a b a i n "Özbekische Grammatik" § 50'de ve umumiyetle diğer Özbek metinlerinde de meselâ G. J a r r i n g "Özbek Texts from Afgan Turkestan" ve "The Uzbek dialect of Q,ilich" da, yine "Materials to the Knowledge of Eastern Turki" II'de 120 s. *gülni*, *yarnı* ve I Hoten'de (I-48, I-80) *kuşni arkasındın*, *kum çaderige* vb. vardır.

13. Hâl bu lehçede bir *-a, -e* ile, 3. şahısta *-a-dı, -e-di* sonda vurgu olmayan yerlerde sadece (turur'dan kısaltılmış) *-d, -t* ile ifade edilmektedir. Meselâ, 4 *kork-a-sa* 'korkuyorum', 120 *bar-a-ma* 'varıyorum', 99 *keliş-e-di* 'yakışıyor', 134 *dey-di* 'diyor', *en-e-di-ler* 'iniyorlar', *öt-e-di-le* 'geçiyorlar';

Muzari de bir çok yerlerde hâlin yerini tutar, meselâ 93 *carasallar* <*caraş-ar-lar*, 94 *işletelle*<*işlet-er-ler*.

Bu muzarilerin bazıları Türkiye Türkçesi karşılığında da muzarile verildi, Karaçayca'nın hususi bünyesinde hâl ve muzari'in Türkiye Türkçesinde olduğu kadar da farkı yok gibi görünüyor, W. PRÖHLE, KSZ X, 229 s. bk.

147 ve 148. satırlarda menfi muzari *-ça, bermezça, körmezça* gibi bir teşkil vardır. Mâna itibariyle şart 'vermezse, görmezse' mânası çıkmaktadır. Fakat teşkil bakımından bundan başka yerde böyle şart mânası yoktur, daha ziyade 'gibi' yani 'görmez gibi 'vermez gibi' mânaya gelmelidir. Meselâ Karaçayca'da diğer misallerde : *men ana aytım ol aytmazça* 'ben ona söyledim o söylemez gibi' (yani : ben ona söyledim -o her halde- söylemez) ; *ol kelmezçe ettim* 'onun gelmesine mani oldum' ; *yıkılmazça ettim* 'düşmiyecek gibi yaptım' ; *mende sizge yardım eterçe kuvvet yok* 'bende size yardım edecek kadar kuvvet yok' ; *bayça* 'zengin gibi' vb. mânalara gelmektedir.

14. Geçmiş zaman için *-ğan* umumi olarak nakli mazi *-muş'm* yerini tuttuğu halde, *-dır* ile bitişik olursa bir çok yerlerde şuhudî mazi mânasına gelir. Meselâ hemen 1. satırda ne *bolğandı* 'ne oldu'. Şahıs ekleri 1. şahıs *-ma* ile, 2. ş. *-sa* ile, 3. ş. *-dı* (*turur*) ile, yalnız vurgu sona gelen yerlerde *-d, -t* (meselâ 20 *degent*, dedi') kısaltılmış şekilde ifade edilir. Cemi eki 3. şahısta bu *kopula*'dan sonra gelir, mes. 40 *tüsgendile*, 104, 105 *salğandıla, alğandıla*.

-ğan partisip olarak kullanıldığı zaman *-dığı* mukabilinde, mes. 72 *siz aythança* 'sizin söylediğiniz gibi' ; 74 *aythanbız* 'dediğimiz' veya Türkiye Türkçesinin *-an* hâl partisipi gibi zamanı tekit etmeden mes. 81 *kalğan, kobalmağan*, şekillerinde kullanılır.

15. Bunun gibi muzari *-r* partisipleri de kâh hâl, kâh istikbal olabilirler, meselâ 136 *satar* daha ziyade 'satan' mânasında, 137 *goyar* daha ziyade koyacak (bırakacak) mânasına gelebilir.

122. satırda *bolluktu*<*bol-ğuluk-tur* eski *-ğuluk* şeklinden kalma kontraktion'a uğramış bir teşkil olacağını tahmin ediyorum. Bunun için bk. KSz X, 231 s. ve XV 194 s. Balkarça gramer kaideleri arasında bu şekil *bolurluk* muzari ve *-luk* ile izah edilmektedir. Buna göre iki türlü *-luk, -lık* vardır, biri<-r-luk, diğeri de<eski *-ğuluk'tur*.

Bibliyografya için: Ramazan N. Karaçayan'ın ifadesine göre, Karaçay'da gerek Karaçaylılar tarafından gerekse Ruslar tarafından yazılmış gramer ve lûgatlar varmış; biz bu eserleri göremediğimizden ve bunları

elde etmenin imkânı da olmadığından şifahi malumatı vermekten sarfi nazar ettik.

Sovyet Ansiklopedisinde son devirde ve daha evvel yazılmış bu sahaya ait bir çok eser gösterilmektedir, bunlardan ancak bir kaçını umumi malûmata hizmet etmek için kaydedelim, bunları şahsan görmemize imkân yoktur. A. N. SAMOYLOVİÇ "Kavkaz i turetskiy mir,, Baku 1926 (İzvest. Obş. obsled. i izuçen. Azerbaycana)'dan ayrı basım.

N. A. KARAULOV "Kratkiy oçerk grammatiki yazıka Balkar,, (Sbornik materialov dlia opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza) Vıp. 42 Tiflis 1912, (bir makale).

U. D. ALİEV "Karaçayevsko - Balkarskaya grammatika,, Gorsko - türkskiy yazık, Kislovodsk, 1930.

A. K. BOROVKOV "Karaçaevo- Balkarskiy yazık,, (Yafetişkiy sbornik VII L. 1932).

U. BAYRAMKULOV "Grammatika Karaçayevskogo yazıka,, Kislovodsk 1931 (Karaçayça yazılmış gramerdir).

V. İ. ABAEV'Obşçiye elementi v yazıke Osetin Balkartsev i Karaçayevtsev,, Yazık i mışleniye Kn. I, Ak. Nauk SSSR 1933.

A. BOROVKOV "Oçerki Karaçaevo- Balkarskoy Grammatiki „(Yazıki severnogo Kavkaza i Dagestana) Ling. İzsl. pod red. T. P. Serdüçenko 1935.

P. ŞAUMİAN "Balkarskaya Leksika,, aynı yerde basılmış bir yazı.

Bundan başka Türkivede bu konuda şu yazılar yayımlanmıştır:

Türk Ansiklopedisi, C. V, fasikül 35, "Balkar Türkçesi,,.

F. Köprülü Armağanı "Karaçay halk edebiyatında avcı Bineger,,.

ÇÖPELLEV

Türkiye Türkçesiyle

<p>1 - "ne bolğandı, biyim, tınçlık tapmaysa
töşe-möşelede rahat catmaysa
üşüfie caphanma lavdan cuurğan
nek korkasa, bolur Allah buyurğan ;</p>	<p>1 - "ne oldu beyim, sükûnet bul(a)mıyor-
döşek-möşeklerde rahat yat(a)mıyorsun
üstüne örtmüştüm ipek yorgan
niye korkuyorsun, olur Allah (ın) buy-
ruğa).</p>
<p>5 - başına da salğanma seni kuş castık
aşhamnan da oynay-küle tınç çattık
tübüne cayğanma dari kanavat
canın bolsun ulla Allaha amanat".
"oy biyçebiz, kalay tınçlık tabayım ?</p>	<p>5 - başına da koymuştum senin, kuştüyü
yastık
akşamdan da oynaya güle rahat yattık
altına sermiştım ipek çarşaf
canın olsun ulu Allaha emanet",
"ey hanım, nasıl sükûnet bulayım ?</p>
<p>10 - atam Zağostok'nu kördüm tüşümde
algın kibik, börü tonu üsünde
mana aylanıp hını etti, uruştu
andan korkup eki kolum kuruştı,
uşamaysa, mana, dedi, kızbaysa</p>	<p>10 - babam Zagoştok'u gördüm düşümde
evvelce (olduğu) gibi, kurt kürkü üs-
tünde
bana çevrilip hiddetlendi, azarladı
ondan korkup iki elim tutuldu,
"benzemiyorsun bana,, dedi, "korkaksın,</p>

- 15 - kadın kibik üyge kirip turasa
çoktu sende men izlegen kişilik
tukumumu, teyri, ettin bedişlik ;
koy koşumu Ebzeleğe sürdürdün
cavlarımı elibizge küldürdün.
- 20 - turma, degent, könçeklikni cardırçı
arbazıfı tonov maldan aldırçı.
büten elin sana işanıp turadı
barına da baylıkları cavdurçu".
"turçu, biyçem, cav ıırakla candırçı,
- 25 - col azıkka ballı hantla cardırçı,
uzak colğa, atlanayım keteyim,
atam aythan muratlağa çeteyim",
turdu biyçe cav ıırakla candırdı,
aş ünü ballı banttan aldırdı,
- 30 - artmaklağa saylap aldı azığın,
toba etti eri ızma sav kaytsa,
kuvandırğa elni öksüz cazlığın.
"ey biyim, atlanasa, ketese" dedi
"Allah bersin, muratına cetese,
- 35 - igi onovla tüşgen ese esine,
kerti nöger alğanmısa kesine ?,
"o zatlağa sen kaygı etme tıncılık tap
köp kıynadım, keçerifi tileyme
töşe-möşelerine kir de cat.
- 40 - tonovlar'a tüşgendile esime
eki nöger saylağanma kesime,
bir nögerim Ullubaşulu Guçcadı
colğa çıksa, kanatlılay uçadı.
dağı da birim Tambıylanı Cazadı,
- 45 - canız keşi cetevenne bazadı.
bizni Guçca cenil kişi cel kişi
kerek bolsa, tamam tulpar er kişi,
Cazanı sorsan, aur kişi tap kişi
kerti künde işine va sav kişi,,.
- 50 - Zağoştok'nu cigit ulu Çöpellev
bılay aytıp çıktı eşikke coluna
ataladan köpten beri saklanan
kara şkoğun alğan edi koluna
tan atmayın tav başına örllele
- 55- ulla aušta eki karaldı eslele
Guçca cigit kanatlılay uçandı
ekisin de cibermeyin tuthandı.
tutup sorsa, Ebzele-börüle
bılanı da adam kibik körmelle,
- 60- ellerinden kerti hapar bermelle.
tav başında tartış kuru köp edi
Caza çaktı kuruladan şınkartm
- 15- kadın gibi evde kapalı duruyorsun,
yoktur sende, benim aradığım erkeklik
soyumu, Tanrı (esirgesin), ettin rezil,
koyun sürümü Ebzeler'e sürdürdün
düşmanlarımı ilimize güldürdün
- 20 - durma,, dedi, "yağma yolunu bulsana
avlunu yağma malla doldursana,
bütün ilin sana ümid edip duruyor
hepsine de serveti yağdırsana,".
"kalksana, hanım, (yağlı ışık) mumlar
yaksana,
- 25 - yol azığına ballı yemekler yaptırsana,
uzak yola, ata bineyim, gideyim
babamın söylediği muradlara ereyim,,
kalktı, hanım, mumlar yaktı
yemek evini ballı yemeklerle doldurdu
- 30 - yol çantasına yerleşirdi azığı
adak adadı, (ant içti) kocası geri sağ
dön(er)se
kıvandırmağa halkın yetim ve fukarasını
"ey beyim, ata binip gidiyorsun,, dedi
"Allah versin, muradına eresin,
- 35 - iyi fikirler geldi (düştü) ise aklına
sadık (doğru) arkadaş aldın mı kendine?
"o işlere sen endişe etme sakın ol,
çok eziyet ettim, özür diliyorum
döşek möşeklerine gir de yat,
- 40 - çapullar işte geldi aklıma
iki arkadaş seçtim kendime
bir arkadaşım Ullubaşulu Guçca'dır
yola çıksa kanatlı gibi uçuyor
daha da biri Tambiy ailesinden Caza'dır
- 45 - yalnız kendisi yedi kişiye karşı gelir
bizim Guçca atılğan, çabuk hareketlidir
gerek ise, tam bir pehlivan erkektir
Caza'yı sorsan, ağır hareketli, bilgilidir
kara günde iş oldu mu sadıktır,,.
- 50 - Zağoştok'un yiğit oğlu Çöpellev
böyle deyip çıktı dışarı yoluna
Atalardan (kalma) çoktan beri saklanmış
kara martinini almış idi eline
tan atmadan dağ başına çıkarlar.
- 55 - büyük dağ belinde iki gölge farkederler
Guçca yiğit kanatlı gibi uçmuştu
ikisini de bırakmadan tutmuştu,
tutup sorsa, Ebze'ler haydutlar,
bunları da adama saymazlar,
- 60 - yurtları hakkında doğru malûmat ver-
mezler,
dağ başında kuru tartış ağacı çoktu,
Caza kurulardan (bir) ateş yaktı,

- tilsizlennen Ebzeleni keltirip
teşindirdi, otha tuttu sırtların.
- 65- Ebze'le tınladıla karalıp
çıday almay cıladıla taralıp :
"Karaçaylıla ne cerlede çaşaydıla ?
incitmeğiz siz aythannı eterbiz
sizni elle de adam etle mi aşaydıla ?.,
- 70- Çöpellev de : "Nagujurla telile., dedi,
"biz tavlubuz, tüz cerlede çaşamaybız
siz aythança adam etin de aşamaybız
çaşırmayın men kertisin aytayım
aythanbız bolmağan çerde çaşamaybız.
- 75- "alay bolsa, sora "zorda marda cok.,
elibizni tahsasm sizge aytayık., dedile.
"itle kibik canıbzığa korkkandan,
cirtubuznu tuşmanlağa satayık.
elibizde adam çoktu iştele
- 80- şkokçula biri kalmay işleyle,
üde kalğan kobalmağan kartıbiz
çabır bavun kılalmağan çaşıbiz
oy sizden sav kutulsun başıbiz.,.
mından ketip özen elge çaptıla
- 85- adam basma beşiser cesir taptıla
ızı bla Çeget elge çaptıla
har birisi ekişer cara taptıla.
Biyçege da açu kuvğun kelgendi :
Çöpellev cigit üyge cetip ölgendi.
- dikizlenmiş Ebze'leri getirip
soyundurdu ateşe tuttu sırtlarını
- 65 - Ebze'ler itaat ettiler karalıp,
tahammül edemeden ağladılar acı acı
(ve dediler :)
"Karaçaylılar nerelerde yaşıyorlar ?
incitmeyin, sizin dediğinizi yaparız
sizin elinizde insan eti mi yiyorlar ?.,
- 70 - Çöpellev de "Nagujur'Iar deliler," dedi
"biz dağlıyız, düz yerlerde yaşamıyoruz,
sizin dediğiniz gibi insan eti de yemi-
yoruz,
gizlemeyim doğrusunu söyleyeyim,
sözümüzün geçmediği yerde yaşamı-
yoruz.,.
- 75 "öyle ise sor, zorlamada hudut yok",
elimizin sırtlarını size söyleyelim., dediler,
"köpekler gibi canımızdan korktuğumuzdan,
yurdumuzu düşmanlara satalım,
elimizde adam yoktur, (hepsi) iş başmdalar,
- 80 tüfeklilerden (hiç) biri kalmadan (hepsi)
çalşıyorlar
evde kalan (yerinden) kalkamıyan
ihtiyarlarımız,
ayakkabı bağını (kısamayan) bağla-
yamıyan erkek çocuğumuz,
ey sizden sağ kurtulsun başımız.,,
buradan (Çöpellev ve Arkadaşları)
gidip özen elini çaptılar,
- 85 - adam başına beşer esir buldular,
bundan sonra Çeget elini çaptılar
her birisi ikişer yara aldılar (buldular),
hanıma da acı haber gelmişti,
Çöpellev yiğit eve (yetip) gelip ölmüştü.

G O K K A

- 90- oy gökka deyle kara tenizleni ala
çabağına
hanla, biyle kelip tüşedile turğan
kabağına
dağı da gökka deyle kaşha eçgini
kiyik ulağına
altın sırğala ariv caraşalla seni kulağına.
I filiz kuralda çuruk işletelle eki ayağına,
- 90- ey, gokka diyorlar kara denizlerin
ala balığına
hanlar, beyler geliyorlar oturduğun eve
(kapına),
bundan başka gokka diyorlar dişi keçi-
nin geyik yavrusuna,
altın küpeler güzel yakışıyolar senin
kulağına,
ingiliz kıratlığında çarık yaptırıyolar
iki ayağına.
- 95- zabıt ifiilikle ariv caraşalla tolgan ay
kibik eki cayağına
- 95- asilzade (hanımların) allıkları güzel
yakışıyor dolun ay gibi iki yanağına

Muhu gara suvla süzülüp enedile ak
tamağından
tauk cücekle tıyılmay ötedile ayak
balağından.
dari tüyülgendi cohar çaçını uzun
esimine.
altın tüyme bir iği kelişedi suklañ
öşünüfie,
100-dağı da altın k'amer ariv caraşadı
iniçge belifie.
seni kibik mölek tuvarğa kıyındı Te-
berdi eline,
kızıl kınanı taymay cürütse tırnakla-
rında
nalmaz cüzükle sayavla kibik barınak-
larında,
meni cüregime örten salğandıla kara
közlerin
105-az akılımı başımdan algandıla kuka
sözlerin.

Muhu'nun maden suları süzülüp iniyor
ak boğazından
tavuk civcivleri tereddütsüz geçiyorlar
uyluğundan.
kurdela düğümlemişdir dalgalı saçının
uzun örgüsüne,
altın süs ne iyi yakışıyor cazip göğsüne,
100-üstelik de altın kemer güzel yakışıyor
ince beline,
senin gibi melek (in) doğması zordur
Teberdi elinde,
kızıl kınayı eksik etmiyorsun tırnakla-
rından
elmas yüzükler biz gibi parmaklarında,
benim yüreğime ateş saçtı (lar) kara
gözlerin,
105-az aklımı başımdan aldı(lar) tatlı
(dalkavuk) sözlerin.

TURÇU AVBEKİR

Ahmet BİLİMGOT

turçu, Avbekir, süygen tenim
kelçi bılay katıma
atlanayık uzak colğa
minçi toru atına.
110- tefile minip atlarına
uzak colğa keterge
salam berip kardarma -.":
din kazavat eterge.
ay da canıp çıkkan edi
115-culduzla da cıtıray,
"sav köreyim balam,, dedi,
kart anam da kaltıray.
'anam canım sen cilama
sürt cılamuklanı
120- din kazavatha barama
izleme kabınım.
meni kabınım bolluktu
ken tüzlede, tavlada
korkma anam, kalmaz kanım
125- bir tamçı da cavlağa.

dur, Avbekir, sevgili (dengim) arkada-
şım,
gelsene, şöyle yanıma,
atlanalım uzak yola,
binsene doru atına.
110- arkadaşlar binip atlarına
uzak yola gitmeğe,
vedalaşıp ihtiyarlarına,
(din için) gaza yapmağa ;
ay da parlayıp çıkmıştı,
115- yıldızlar da parlıyor,
"sağ göreyim, yavrum,, dedi
ihtiyar anam da titreyerek,
"anam canım sen ağlama,
sil (ağladıklarını) göz yaşlarını
120- (din için) gazaya gidiyorum,
arama kabrimi.
benim kabrim olacaktır,
geniş ova ve dağlarda,
korkma anam kalmaz kanım.
125- bir damla da düşmana.

AÇEMEZ

(Eski halk edebiyatından)

elibizge han konaklar keldiler
aman iği ala sorup bildiler
elibizde bolur bizni tilçiler

ilimize hanlar misafir geldiler
iyi(yi) kötü(yü) onlar sorup bildiler.
ilimizde vardır bizim (tabii) dediko-
ducular,

- tilçi amanlar cayıldılar kettiler.
- 130- çaba corta Kırım hanna cettiler,
"Açemez katını,, delle, "ariv Boyunçak
erikken erge bolur keşi oyuncak,,
han Açemez'ge keleciler iyedi
"bir k'çeğe Boyunçak'ni ber,, deydi.
- 135- Açemez da hanfia. cuvap bergendi :
"tışıriv namısın satar elim cok,
katımım hanna ğoyar künüm cok,
tüzün aytсам, patçah bla han birdi,
ariv katın bla, teyri, can birdi.
- 140- Boyunçak'ni men'a hanfia beralman
anı bla han haterin koralman.
munu bla keleciler kaytalla
Açemez'ni sözün hanna aytalla.
dağı da han Açemez'ni koymaydı
- 145- ariv Boyunçak'ka cüregi oynaydı.
han aytadı : "Açemez alay cigit caş ese
bir keçeğe Boyunçak'ni bermezça
haterimi anı bla körmezça,
atasını cüz koçharı kaydadı ?,.
- 150-Açemez da bilay cuvap etedi !
"koçhar, koy da malçılağa faydaktür
Kırım han da allay han ese,
alğa tuvğan tüfüç ulam kaydadı ?,.
munu bla keleciler entta kaytadı.
- 155- Açemez'ni cuvapım hanna aytadı
anı eşitip han açıvdan küyedi,
kelecisin kamçı bla tüyedi.
sautların ol beline takadı
keşi barıp Açemez'ni eşğin kağadı.
- 160- işara küle ariv boyunçak çıkkandı
bilay aytıp hannı eşikte tıyğandı :
"hanım, seni avrufiu alayım,, dedi
"başımızda çarık aynı batma koy
honşularım sözçüdüler, çatma koy,
- 165- ornubuznu da sana caravlu kakma koy,,
han tohtadı, çarık ay kökten bathmçı,
sözcü honşuları biri kalmay cathınçı.
- kötü dedikoducular dağıldılar (her ta-
rafa) gittiler,
130- koşarak Kırım Hanına yetteler.
"Açemez('in) karısı,, derler, "güzel
Boyunçak,,
sıkılmış erkeğe olur kendisi oyuncak,"
han Açemez'e elçiler gönderiyor,
"bir geceye Boyunçak'ı ver,, diyor.
- 135- Açemez de hana cevap vermişti,
"kadın namusunu satan memleketim
yok,
karımı hana bırakacak durumum yok
doğrusunu söylersem padişahla han
birdir (aynıdır),
güzel kadınla, Tanrım, can birdir.
- 140- Boyunçak'ı ben dahi hana veremiyorum,
bununla han(ın) hatırını alamıyorum,
bundan sonra elçiler dönerler,
Açemez'in sözünü hana söylerler,
bunun üzerine de han Açemez'i rahat
bırakmıyor,
- 145- güzel Boyuncag'a kalbi çarpıyor (yü-
reği oynıyordu).
han diyor, "Açemez öyle yiğit genç ise
bir geceye Boyunçak'ı vermez gibi (ise)
hatırımı bununla görmez gibi (ise)
babasının yüz koçu nerdedir ?
- 150- Açemez de böyle cevap veriyor,
"koç ve koyun hayvancılara mülktür,
Kırım Hanı da öyle (yiğit) han ise,
ilk doğmuş (tüngüç) oğlu nerdedir ?,.
bununla elçi hemen dönüp geliyor
- 155- Açemez'in cevabını hana sövüyor,
bunu duyunca han hırsından patlıyor
(yanıyor),
elçisini kamçı ile dövüyor,
silahlarını o beline takıyor,
kendisi gidip Açemez'in kapısına vuru-
yor.
- 160- gülerек (önüne) güzel Boyunçak çık-
mıştır,
böyle deyip hanı kapıdan çevirmıştır
(durdurmuştur) :
"padişahım allah aşkına,, dedi
"(başımızdaki) parlak ayı batmağa bırak,
komşularım dedikoducudur, (onları)
yatmağa bırak,
165- yatağımızı da sana lâyıık çırpmağa
(zaman) bırak,,
han durdu, parlak ay gökten batmcaya
kadar,
dedikoducu komşuları (hiç) biri kal-
madan yatmcaya kadar,

ariv Boyunçak castık, töşek kakkıncı. cigit Açemez'a çardakka minip karaydı	güzel Boyunçak yastık döşek çırpıncaya kadar. yiğit Açemez'e gelince, çardağa binip bakıyor,
170- sadak bla hanm tutup maraydı han cığıldı orunduk allı sindikten kızıl kam sulay barat kindikten.	170 - okla hana doğru nişan alıyor han düştü yatak önündeki iskemleden, kızıl kam su gibi gidiyor göbek başından.

AÇIKLAMALAR

1.¹ *bolğandı* <*bol-ğan-turur* 'olmuştur.' Türkiye Türkçesine göre şuhudi mazi ile çevirmek daha iyidir, *-ğan* mazi partisipi. Bk. yukarıya fil izahlarına. *biyim*, beyim, < *beg*, dudak sesi b'nin tesiriyle *e* > *i*. Krş. KszX, XII Kum. Balk. *biy*, *biyle-* hükmet-, *biylik* devlet ; CC *bey* ve *bey tenri*, *tinçlik* 'sükûnet, rahatlık', bk. 6. satıra *tinç* 'rahat.' Krş. Uyg. *tin-*, dinlen- derin nefes al-', bundan *-ç* ile yapılmış isim. Krş. CC, Kar. T. *tinç* ; Kaz. *tinç*; Kır. *tinş*; Bar. Kır. *tinış*, Kar. L. *tints* 'sakin, sükûnet.' Bir az mâna farkıyla ve ahenk değişmesiyle Osm. *dinç*; Rdl (Çag.) *tinç*, *tinçlik*.

tapmaysa < *tap-ma-yu-sen* 'bulmuyorsun.' Türkiye Türkçesine göre 'rahat veya sükûnet bul(a)mıyorsun' şeklinde iktidarla ifade etmek daha uygundur, ikinci şahıs eki *-sen* kalın kelimenin vokallerine uymuştur, ve son sesteki *-n* kaybolmuştur. Bu hususiyet umumiyetle bu lehçenin 1. ve 2. ş. eklerinin hepsinde mevcuttur. Meselâ 2. sat. *catmaysa* 'yatmıyorsun', 3. sat. *capphanma* < *yap-kan-men* 'örtmüşüm', 14. sat. *usamaysa* < *uxşa-ma-yu-sen*, *kızbaysa* < *kızbay-sen*. Bu şahıs ekleri umumiyetle diğer lehçelerde de (Kaz. Özb. Kar. Kır. vb.) kelimeye göre kalın ve ince olabiliyorlar krş. *bara-mın*, *bara-sın*, *baraman*, *barasan*, *barmay-sın* *barmıy-sın* v. b.

.. 2. *töşe-möşelede* < *töşek möşek-ler-de*, sonsesteki *-k* > *g* ve sonradan vokalleşip kaybolmuştur. Aynı kelimenin önsesi yerine bir *m-* getirerek tekrarlamalara diğer Türk lehçelerinde de sık sık raslanır, meselâ *at mat*, *az maz*, v. b.

3. *üsüne* < *üst-üñ-e* 'üstüne' *st>ss>s*. *ñ* iyelik 2. ş. *-e* datif. Bk. n. sat. *üsünde* üstünde.

capphanma < *yap-kan-men*, *yap-* 'ört-, kapat-.y>c Kır. Kaz. lehç. aynı değişme mevcuttur. *-han* = *-xan* < *-kan* geçmiş zam. partisipi.

lavdan ipek.<? Acaba Kâşgan'de olan *loxtay* 'altın sikkelerle ziynetlenmiş kırmızı Çin dibası' değil midir? *lok* Çince 'bir cins ipek, sadakor', *tay* 'kuşak', Fars. *lavdan* 'elbise'mânasındadır ki, buraya pek uygun gelmiyor. Kafkas dillerinden olan Osetçede *lavdan* 'ipek, Müller Freimann "Ossetisch- Russisch- Deutsches Wörterbuch,,. *cuurğan* 'yorgan' önsesdeki *y-> c-*. Uyg. Kâş. *yoğurkan* 'yorgan ve üst elbi-

¹ Bu notların rakamları metinlerde olan satarlara göre verilmiştir.

sesi' ; CC *yovurğan* -og->-ov->-ou->-u-. Buna benzer ses değişimi CC'da da çoktur. Meselâ : *toğur*-> *tuur*- v. b.

4. *nek* 'niye' < *ne-ke*, datif veya *ne-ök* tekit ekiyle yapılmış olsa gerek, *korķasa* < *korķ-a-sen* 'korkuyorsun'.

5. *salğanma* < *sal-ğan-men* 'salmışım', genitif *seniñ* yerinde *seni* bu lehçenin hususiyetidir.

6. *aşhamnan* 'akşamdan' metathese ve abl. -md->-mn-. *oynay-küle* 'oynaya güle' *oynay* ger. yapan vok. -a veya -u düşmüştür.

7. *tübüñe*, dibine' < *tüp* 'dip' teşkil için krş. 3. nottaki *üstüne* ile. *dari*, ipek'. <?? Bk. Çag. S. B. *داراي* ve Rdl. (Çag. Tar.) 'ağır bir ipek kumaş' Kkır. 'kadın gömleği'. KSz XII Kumukça *daray*, KSz XV Balk. *deri*, *dari* 'ince ipek kumaş'. Krş. Osetçe *dari*, ipek' (Müller Freimann, Osetisch-Russisch-Deutsch. Wörterbuch). Acaba Ar. *درّاعة* den cemi *دراريع* 'önü açık bir nevi üstelbisesi' değil mi? Bk. Ş. Sami.

kanavat 'çarşaf krş. Osetçe *kanauat* <??

8. *ullu* 'ulu' < *ul-luğ, Uyg. Çag. *ulug* <ul 'zemin, esas'. Krş. Karayımca : *uñlu*, Karayımcada -ll-> -ñl-.

9. *biyçe-biz* 'hanım-ımız' *biyçe* 'hanım, kadın'. KSz XV Balk. ve XII Kumuk *biçe*. Rdl. IV (Tara) *biçā* 'kadın'. Kar. L. 'kraliçe' < *beg*, *bey* ve bir deminutif -ça, -çe ile yapılmış, bilhassa kadın akraba soyuna diğer lehçelerde de raslanmaktadır. Meselâ S. B. *ekeçe* ve *ekeçi* 'abla' bk. KOsm. IV. § 4a *aça* Çag. 'büyük kız kardeş' < *âgâça*, Karaç. *âgaç*, Kom. *âgâçi* 'hala, teyze' bk. Rdl. (Osm. Çag. Tel. Kar. Krm. Ot.) *ağaca* 'baba, ağa dayı, büyük kardeş'. S.B. 'hanım ve hatun'. Krş. Kaz. *ķudaça* 'dünürün evlenmemiş kızı, veya yakın kız akrabası' < *ķuda*, dñnür'.

Buna benzer -ke ile de deminutif eki getirilerek yine kadın soyu kelimeleri yapılır : Çag. Kaz. Kir. *bike* 'hanımefendi, kadın, kız'. Kır. bir kıza hürmetle hitaptır. Krş. Kaz. *bikeç* 'nişanlı kız, yeni evlenmiş genç kadın'. -ça ile yapılmış küçültme isimleri için : Uyg. *tapça* 'kir'. < *tap* 'kir, leke'. Rdl. *köynekeçe* (Osm. Z), at üstüne eyerin altına konan örtü'.

ķalay, nasıl' < *ķayu-la-yu* olsa gerek, < soru zamiri *ka ; KSz X *kalay* aynı. Krş. özb. Gr. § 240 *kalay* 'nasıl, sen ne düşünüyorsun', *kalaysız* 'nasılsınız'. Bunun gibi Yudahin Kırğ. *ķalay* 'nasıl, ne suretle'. Teşkil için krş. 51 ve 107. satır : *bılay*, böyle' < *bu-la-yu*. 152 satırda *allay* < *an-la-yu* 3 ş. zam. teşkili 'öyle'. Bu gibi teşkiller Kaz. *alay*, *bılay*, *bolay*, *şılay*, *şolay*. Karayım : *aley* *buley* 'öylece, böylece'.

11. *algın* 'evvelce daha evvel, eskiden'; Bk. 153 sat. *alğa*, Uyg. *al* 'yan, alt taraf. Krş. KSz. X. *algı*, *algı burun*, *algımnı* 'daha önceki'; *algıññısı*, 'ilki, ilk önce'. KSz XV *allın*, *al*, (*all*, *ald*) 'ön taraf; Osm. *alın*, ve Kâz. Lehç. *alın* 'ön' doğrudan doğruya instr. olabilir, *al-ğı-n* analogi yoluyla teşkil edilmiş olsa gerek.

kibik 'gibi'. < *kibi-ök* tekit ekiyle. Krş. CC *kibi*, Kaz. *kibik* ve *kük*.
Burada bk. 15, 59 vb.

12. *hını et-* 'hiddetlen-, kız-'. Krş. Uyg. Gab. Gr. *kınığ* 'kuvvetli, sert enerjik'. Bu kelimenin kökünden yapılmış olan Uyg. *kın*, *kıyn* 'işkençe, azap'. *kınlık* El-İdr. Haş. ; Osm. *kıy-*, Uyg. *kıd-* hücum et-(?) < *ki-. Bundan *kındur-* Uyg. 'bir şeye kız-, sıkıl-' ; *kındır-* İbnü Müh. ve EL-İdr., 'teşvik et-, kışkır-' mânalarına gelir. *hını* iyelik ekiyle *kın-ı* şeklinde genişletilmiş de olabilir. Bk. KOsm IVŞ 1. Bilhassa Kafkas lehçeleri için misaller gösterir. Meselâ : Kum. dudak kelimesi için cemi *erniler*, *eriller*.

uruş- 'azarla-' <ur- 'vur-' -ş- müşareket; CC. 'kavga et-'. Karaç. gibi Kaz. lehçesinde vokallerini değiştirerek *oroş-* yine 'azarla-' mânasında.

13. *kuruş-* 'felce uğra-'. Krş. Rdl. (Tel.) özb. aynı mânada ; Bk. KSz. X. ve Uyg. *kur-* 'ger-'.

14. *uşa-* 'benze-'. Krş. CC *okşa-*, *oşka-*, *ovşa-* ; Bk. Rdl. (Tar. Kom. Uyg.) *okşa-* ; (Tar. Krm. Çag. Az. Osm.) *oxşa-* ; (Kaz. Küer. Tara. Kar. T.) *uşa-* ; (Tel. Kumd.) *oşko-* ; Kaz. *oşa-*.

kızbaysa <*kızbay-sen*, *kızbay* 'korkak' krş. KSz XII Kum. Balk. aynı. <?? Bunun köküne benzer bir kelime Kâş. *kızgüt* 'korkutan, ceza' mânasında vardır. Bundan *kızgütlan-* 'korkutul-' ve U III - 56 - 7 *km kızgüt* 'işkençe, azap'. TT VI *kızgüt* 'azap'.

17. *tukumumu* 'soyumu', *tukum-um-u* akk. < Fars. *تخم* KSz. X. *tokum* 'kabile, boy vb.' KSz. XII. Kumuk Balk. 'akraba'; Yudahin Kırg. *tukum* 'nesil, soy, kabile, cins, zürriyet'.

teyri 'tanrı' < *teñri. ñ* > y için bk. 95. satıra *cayak* 'yanak' < *yanak*. Krş. Rdl. (Kom. Çag.) *añāk* ; Tarama Sözl *enek* 'çene, çene kemiği' ; Kaz. *iyek*. Buna benzer Karayımcada : *aldıy* < *aldıñ*, *atıy* < *atıñ*, yani senin atın. iyelik 2. ş. ; *atıyız* < *atıñız*. cemi 2. ş.

Bu kelime diğer lehçelerde mes. : CC'da *tenri*, *teneri*, KSz XII Kum. Balk. *teññiri* ; Altay lehç. (T e *täñärä* ö k , göğün yüksek tabakaları, hırsıyan dininde kullanılan gök mefhumu.' ; (Alt.) *täñäri*, Sag. *teñür*, (Leb. Şor. Sag.) *tegrı*; (Sag. Koyb. Kaç.) *tegir*.

bedişlik 'rezil, rezalet'. <?? ; Bk. KSz XV aynı mânada.

18. *koy koş* koyun sürüsü için kullanılan müteradif kelime.

Ebze 'Abaza', bk. 58. nota.

19. *cav* <yağı 'düşman'.

20. *degent* < *değen turur*. Bk. öndeki gramer izahlarına, *könçeklik* 'Ganimet'. Krş. Kâş. ve EL-İdr. *künçük* 'cep'. Bu eserler Arap harfleriyle yazıldıkları için *ö* ve *ü* farkını ayırmak kabil olmadığından, Karaç. da olduğu gibi *ö* ile okumak da doğru olabilir. Kazan lehçesinde *künçük* 'küçük torba' mânasında vardır. Buradaki *ü* lehçe hususiyeti icabı < *ö*. Diğer taraftan *könçek* CC ve Karaç. 'don, pantolon' Karaç. 'alelade elbise'. Ganimet mânası için 'cep' ve 'torba' daha uygun düşebilir. Krş. Rdl. (Tel.) *künçek* 'cömert'. Bundan başka eski lehçelerde *kün* 'cariye'. Krş. Kumukçada *olca* 'kadın'. Çag. *olça*, Moğ. *oltsa* 'ganimet'. Bunlar dikkate alınırsa *kün* için cariye, ganimet malı olarak düşünmek mümkündür. Vokal değişmesi zor da olsa bazı hallerde mümkündür.

cardır- 'yaptır-' *c-* < *y-* ; aynı fiil 25. satırda da var. < *yarattır-* orta hece düşmesiyle bu şekilde gelmemiş mi ? yani 'husule getir-' mânasında. Veya : *yar-* CC, karar ver- 'karara al-' *yarğu yar-* 'mahkemede veya bir idarede bir işi karara al-, bir iş hakkında katî karar ver-'. Bu *yar-* fiilinden geliyorsa *yardır-* bir fakt. oluyor. Bir işi karara getir-, yan» yaptır-. Krş. Rdl. (Uyg. Kaz.) 'hüküm ver-, düşün-, tenkidet-,. (Şor. Sag.) *car-* 'ayırt et-, araştıır-, hüküm ver-', mânalarına gelir.

-cı, -çu bir tekit ekidir, emir, temenni, arzu ifade eder. Bir kök veya fiil tabanına, mastar -maktan sonra ve şart *-sa* ikinci şahıs tasrif ekine eklenir. Bundan başka CC, Kaz. Özb. Kırg. lehçelerinde de kullanılır. Türkiye Türkçesinde olan mukabili *-sa* dilek kipiyle 2. ş. ve *-a, -e* nida ile bağlı olarak ifade edilmektedir. mes. *aldır-sa-n-a. -cı* için 25, 21, 24, 23 sat. bk. ;

21. *arbaz* 'aulu, ahır, evin önünde hayvanların durduğu yer'; meta-these'le KSz X, XII *abzar, azbar*; Rdl. (Kır. Kaz. Krm. Kar. T.) *azbar*, Kaz. Karayım Kow. aynı. Acaba Fars. < *آبریز* *abriz* 'çukur' değil mi?

tonov mal 'yağma mal, talan'. Krş. Rdl. (Kır.) *tona-* 'soy-, yağma et-' ; Yudahin Kırg. *tono-, tonoo*, yağma, soyma'; Rdl. (Kır.) *tonausu* 'baskıncı, soyguncu, yollarda yağma eden' ; Kaz. *tuna-* 'hayvan kesildikten sonra derisini yüz-, soy-' ; S. B. Çag. *tonamak* 'çıplaklık'. < *ton* uyg. 'don elbise' Kaz. *tun* 'kürk' < Sak. *thauna* 'elbise'. Uyg. *tonağu*, ve *tonanğu* 'elbise' < *ton-a-ğu* ve *ton-a-n-ğu*.

aldır- 'doldur-' mânasında, yani 'işgal ettir-', < *al-* ; Rdl. yalnız Osm. için buna yakın bir mânada olan 'zaptet-, tuttur-, daima bir şeyle meşgul ol-' mânalarını veriyor.

-cı için bk. 20. satırın notuna.

22. *işan-* 'inan-' burada 'sana itimad edip, ümit edip'.

turadı < *tur-a-turur* 'duruyor' hâl.

23. *barına* 'hepsine'. *bar* 'var' *bar-ı* iyelik 3. ş. *-na* zamir datifi. *baylıkları* < *bay-lık-lar-nı* 'zenginlikleri' akk.

cavdur- < *yağ-dur-* fakt. *y-* > *c-*, *g* : *v*.

24. *cav çırak* 'iç yağıyla fitilden yapılmış iptidaî mum', *cav* < *yağ*; *çırak* Fars. *چراغ*.

25. *col azıkka* < *yol azık-ka* dat. 'yol azığı için', *azık* 'yolluk, yolda veya herhangi bir seyahatte yenecek yiyecek, *hant* 'yimek' <?? Krş. KSz. X, aynı mânada, *xant* ve *xant üy* 'mutbah'.

26. *atlan-* 'ata bin, yola çık-, (atlı atsız seyahat et-) ; S.B. Çag. 'sefere çık-' ; Kâş. 'ata bin-' umumiyetle 'yukarı çık-' meselâ dağa.

30. *artmak* 'arka çantası, yol çantası'. Krş. KSz. Balk. aynı; S.B. Çag., denk yük'; Özb. aynı; Rdl. (Tob. Çag. Kom.) 'atın üstüne yüklenen yük'. CC'da aynı : 'yük' ; < *art-* S. B. 'yükletmek, ardına, sırtına koy-'. *sayla-* 'seç-', burada 'düzenle-, tertiple-'.

31. *toba* < Ar. *توبه* burada 'nezir ahıt, ant, adak', mânalarına geliyor. CC, Rdl. (Kır. Tar. Uyg. Kom.)-calarda 'nedamet' manasındadır.

ızına kayt- 'geri dön-'*<ız 'iz, yol'. Krş. KSzXKaraç. ızsız=izsiz Krş. Anadolu'da ıssız 'tenha, kimsenin bulunmadığı yer' Bk. Derleme Derg. II C. ızlık 'hat, çizgi'. Kalın ı- ile iz ve tasrif şekilleri Türkmencede de vardır, bk. Türk Lehçeleri Örnekleri 308 S. 2. not ızında 'arkasından'.*

32. *kuvandırğa* 'sevindirmeğe', haplologie *<kuvan-dır-ır-ğa. <kuvan-* 'sevin-' krş. Anadolu Derleme Derg. *kıvan-*, *kuvandır-* 'sevin-, sevindir-bahtiyar et-'. *kuvañç* 'sevinç' *<kw, baht'. Bk. Tarama Sözlüğü: kıvan-* sevin-, öğün-, güven-'. *kuvandır-*, sevindir- istekli hale getir-'. *kw* devlet, ikbal'; Krş. KSz. XII, *kuvañç*, ve *kuvañsız*; *kovan-*, *xovan-*, *kovañç*; Kır. Kaz. *kuan-*; Kar. Kow. *kuwan-*, ve *kuvañç*; *kuan-* (Ot.) 'mesut ol-'. Uyg. *kw* 'baht, saadet, azamet'. Bu kelime *kut kw* şeklinde Hend. olarak Uyg. kullanılmaktadır. Bu *kw* kelimesinden -a- ile fiil yapılmıştır. Radloff Uygurca için *kuban-*, *kubañç*, şekillerini, Kom. için *kuants*, Kar. L. *kuvants*, Kır. Bar. *kuanış*, K *kuwan-*, *kuvañç*, *kuvañçlı*: r i n i veriyor.

elni 'elin, halkın', genit. yerindedir.

öksüz cazık 'yetim ve bedbaht', *ök-süz*, *<ög 'anne'. cazık < yazık*, krş. KSz XII, Kum. Balk. 'bedbaht.' Bu mâna Türkiye Türkçesindeki *yazık* da da vardır; Bk. Derleme Derg. *yazık-*, ve *yazıklı-* 'teessüf et-'. Rdl. (Osm. Az.) için 'bahtsızlık, zarar, utanç' mânalarını veriyor. Bk. KP VIII *yazıkka tüşe teginmegey erlimiz* 'acınacak ağır duruma düşmiyelim'.

35, *igi 'iyi'*, *<Uyg. adgü. CC eygi, egi. KSz. XV. bir igi 'elbet, tabii, mânalarını veriyor ki, acaba doğru mudur ?? Bize göre 'ne iyi, ne güzel' olmalı idi.*

onov ve *unov* 'karar, fikir', KSz. 'istişare, akıl'. *<ona-* 'una- 'tasvip et-, münasip gör-, iste-'. Bundan eski -ğü veya -ğ ile yapılmış isim çeşidinden olup, *onağü > onav*, v'nin tesiriyle *onov* olmuştur. Fiil olarak CC, Uyg. ve Kaş. *una-*; Rdl. (Osm.) için *ona-* ve *una-* vermektedir. Rdl. (Tar. Kır. KKır. Krm. Kom. Çağ. Ot. Osm. Az.) için *una-* gösteriliyor. El-İdr. Haş. bir menfi *onamadı* şeklini 'saymadı, itaat etmedi' mânasiyle veriyor. Arap harfleriyle yazılmış eski eserlerde *o : u* tespit edilemediğinden, bunlar yanlış da olabilirler. Fakat tespit edilebilen lehçelerde de bu kelime ne-dense her iki vokalle mevcuttur.

tüşgen ese 'düştü ise', ese < er-se.

es 'akıl, hafıza'. Bk. Rdl. as hemen hemen her lehçede vardır. Kaz. *is. Bk. 55 nota : eslille.*

36. *kerti 'hakiki, doğru'. Krş. CC kerti, kirti ; KSz X kerti, ve kerti. Kâş. kirtil 'hakikat, aht' ; Uyg. kirtü 'hakiki, ve hakikate inanan', nöger 'arkadaş, KSz XV, nöger, nögör. Bk. Oğuz Kağan, BANG- RAHMETİ İstanbul 1936, not 271. nöker < Mong.? Bk. B. R. Vladimirtsov Dokladı Ak. Nauk, 1929, 287 - 288 s.*

kesine 'kendine', *kesi*, kendi, kendisi; CC *kensi*; bu şekil mülkiyet ekleri almakta ve tasrif edilmektedir. Bk. KSz X, XV, *kesim, kesin, kesi, kesibiz* vb. Karaç. *keşi allına*, birdenbire'; Balk. *kesimley* 'yalnızca tek, ben'.

37- *kıyna-* eziyet et- <*kıynın kıın*, Uyg. 'eziyet, işkence', bundan -fi- ile yapılmış bir denominal fiil. Bk. Tarama Sözl. '*kına-*, ayıpla-' < *kın*, 'işkence, ceza, eziyet, felâket'.

keçer 'aff' < *keç-* 'geç-' muz. taşlaşmış bir şekil -*ñ* iyelik 2. ş -takk.; *tileyme* < *tiley-men* < *tile-yü-men*.

40. *tonovlar'a*, bk. *tonov* için 21. nota. *a* bir tekit eki olarak kullanılmıştır 'işte, dahi'. Bk. 49. *işine va* 'işine gelince'. 140 *men'a* 'ben dahi, bana gelince'. Belki Rusçadan girmiştir ??

42. *Ullubaş ulu Guçca* şahıs ismi. *ulu* < oğlu.

43. *kanatlılay* 'kanatlı gibi' -lay> ekleri < -*layu* 'gibi' mânasına CC da mes. Lehç. Örnekl. Ave porta paradisi 21 *kurtley* 'kurt gibi', 37 *yavlein* 'yağ gibi'. Eski Osm. -*n* instr, ile yağmurlayın, *boncuklayın* 'yağmur gibi, 'boncuk gibi' vb.

44. *birim* < *bir-im* 'biri' veya 'seçtiğimin biri'. İyelik 1. ş.

Tambiyılanı Caza şahıs ismi. < *Tambiy-lar-nı*, cemi +gen. 'Tambiy ailesine mensup'. Buna benzer KSz XV Balk. *Atabiylanı* 'Atabey ailesine mensup, aynı KSz de *Bolatları* asilzade ailesine mensup bir isim. cemi -*lar* + iyelik 3 ş.

45. *cañız kesi* 'yalnız kendisi' < *yalanguz -l-* düşerek *ya.anguz* < *yanguz*. *y-* > *c-*.

cetevlen-ñe 'yediye'. Sayılarda topluluk, Uygurcada -*ağu*, -*egü* ile teşkil edilmektedir. Mes. *biregü*, *üçegü*, burad -*ağu -egü* kaideye göre -*av*, -*ev* oluyor. Buna da -*la-n* fiil eki ve isim yapan -*n* iliştilmiştir. Karaçaycada topluluk sayıları: *birevlen*, *ikevlen*, *üçevlen*, *törtevlen*, *beşevlen*, *altavlan*, *cetevlen*, *segezevlen* Tevziî sayılar: *birer*, *ikişer*, *üçüşer*, *törtüşer*, *beşişer*, bunun yanında aynı mânada tekrarlanan sayılar: *iki iki*, *üç üç*, *tört dört*, *beş beş*, *on on*, *yüz yüz*, *miñ miñ*.

cetevlen-ñe, -*ñe* datif. -*n-* -*m-*, -*ñ-* nasallerinden sonra gelen -*g-* > *ñ*. meselâ: KSz XII, Kum. Balk. *tamña* 'damga'. Datif -*ge*, -*ğa* yerine -*ña*, -*ñe* mes. KSz. XV *bir on küñne* 'tahminen on gün sonra'. Zamirlerde *mañña*, *sañña* *añña*, *muñña* 'bana, sana, ona, buna' gibi kelimelerde hattâ -*ñ-* geminationu vardır, bu hâl bazı kelimelerde CC da görülmektedir. (Mes. Ave porta paradisi 1. *tuurdunng*, yani yazılıştta bir nazalü ve bir nazal g vardır.) CC K. Grönbech lügatinde 'ebedî' için *menñu* olarak yazılmış şekli de vardır.

Bu gemination için krş. Balk. *toññuz* 'domuz' *teññiz* 'deniz', *teññiri* 'tanrı'. *ng* > -*nñ-* için krş. burada 52 sat. *saklaman*, 63 sat. *tılsızlenñen*. Bk. Rdl. Tar. Uyg. *yññe* 'iyne' < igne..

bazadK.baz-Örturur, *baz-* 'kendine itimat et-, cesaret et-, cüretkâr ol-'. Balk. *bazm-* 'cüretkâr hareket et-'.

46. *bizni* genitif 'bizniñ' yerinde 'bizinceñil işi, yel kişi, çabuk hareketli, atılan', her ikisi de aynı mânada, *cenil* < *yññil* hafif, KSz X, Karaç. *ceññil*, *ñ* geminationu ile.

47. *tulpar* 'pehlivan'; Özb. 'yügrük iyi cins at'. Rdl, (Kır. Kkır.) 'harb atı'. YudahinKırg. 'kanadı at, savaş atı, yügrük at'; (Alt. Tel.) *tulbar* 'fena, zayıfat' ; burada her halde iyi cins at, mecazı olarak insana da

kullanılmıştır. Krş. Osetçede *tolpar* 'kuvvetli, tıknaz, gürbüz erkek', ABAYEV, Osetinskiy yazık i folklor, 281 s. 1949.

48. *aur kişi* 'ağır hareketli kişi' *tap kişi* 'bilgili, esaslı kimse'. Krş. Kâş. *tabı* 'muvafakat, ölçülü' ; bundan, muvafık 'ölçülü kişi' olabilir. Yoksa : Ar. < تَابٌ takat, kuvvet, mecal' de olabilir. Bk. KSz. X Karaç. *tap* 'becerikli, ağır'.

49. *kerti kün* (hakiki gün), 'iş olan gün, ağır gün', *işine sa* 'işine gelince', *işine kelse va* vb. Bk. 40. satır notlarına. Belki bu tekit diğer komşu milletlerden Karaçaycaya girmiştir, *sav kişi* 'sağ kişi' yani sağlam, sadık, emniyet edilebilen kimse.

51. *bılay* 'böylece' < *bu-la-yı, bu-la-yu*, bk. 9. sat. not. *kalay* vb. *eşikke çık-* 'dışarı çık-'. Özb. de de aynı mânada vardır.

52. *saklanğan* < *saklanğan*. Bk. 45. Nota.

53. *şkoķ* 'tüfenk', bk. KSz X, aynı *şkoķ, şkoģot*, z XII, Kum. Balk. *şoşkı şoşxe, şoşke* 'kılıç'. KSz XV, Balk. *şkok, şkox, şkoģ* aynı. *şkoģot* 'barut' > ?? russ. *ştık* 'bayonett, süngü' ; Bk. Yazıkı Severnogo Kavkaza i Dagestana *şkoķ* 'tüfenk, top'. *şkoģot* barut.

54. *tan atmayın* 'safak sökmeden', *-mayın* ger. < *-madın* bk. Uyg. Gr. § 235, ve 434 ; Krş. Özb. Gr. § *şyS.-may* ; Bk. 97. nota, *tıylmay. örlelle* < *ör-le-r-ler* < *ör-le-*, krş. Rdl. (Çag. Sag. Şor. Ot. Uyg.) 'yükseğe çık-' *ör* Rdl. (Osm. Kir. Çag. Az.) 'yüksek yer', *örle-* Uyg. 'üksel-, bin-'. Krş. Uyg. *öri* 'âli' 'yüksek' < *ör-*, 'yükseğe çık-' krş. CC *örleş*, tepe'.

55. *auş* 'geçit, dağ beli' ; yokuş mânasına gelen *ağış*'tan başka, aşığı iniş, belki de *ak-* ile alakası olan bir kelimedir. Krş. KSz. X, *a'uş* 'dağ geçidi'.

karaldı 'gölge' krş. Osm. *karaltı* 'karanlık, gölge, hayalet'.

eslelle < *es-le-r-ler* muz. *esle-* 'farket-, nazarı itibara al-'. Bk. CC aynı. Radloff'ta (Osm. Çag.) için vardır. Krş. Anadilden Derl. *esle-* (Sivas) 'dinle- kabul et-, ehemmiyet ver-'. < *es* Radl.'ta bir çok lehçeler için vardır 'akıl, hafıza, anlayış kabiliyeti'. Krş. Türkçe Sözlük: *es* 'akıl, duygu, esenlik'.

57. *cibermeyin* 'bırakmadan' bk. 54. nota; menfi ger. < *ciber-* < *yiber-* < *iyi ber-* < *ıdı ber-*, *id-*, gönder-'.

58. *Ebzele* cemi < *Ebze* Abaza. Kafkas kavimlerinden bir Gürcü kabilesinin ismi. *Ebzeler börüler* 'haydut Ebzeler'. *börü* 'kurt' unvan olarak fena mânada kullanılmıştır.

59. *klanı* < *bu-lar-nı* akk. 'bunları', *körmelle* < *kör-mez-ler*, *-zl-* > *-ll-*. Krş. aynı teşkil 60. satırda *bermelle* < *ber-mez-ler*. *hapar* < Ar. *حبر*

61. *tartuş*, bir ağaç cinsi' < ?? ; *köp*, çok'. CC aynı ; Uyg. Kâş. *kop*.

62. *şinkart* 'ateş' 'geceleyin çobanların yaktığı ve sabaha kadar yanan ateş'. Kafkas dillerinden olan Oset dilinde *zing* ve *art* her ikisi de 'ateş, alev' mânasındadır.

64. *teşin-* 'soyun-'. Bk. CC, Kâş. *şeş-*, bundan başka Kâş. da *şeş-* 'çöz-', *şeşil-*, ve *şeşlin-* 'çözül-' ; Bar. Kaz. *tiş-*, *çöz-*' ; Kaz. *tişin-* 'soyun-'

Bunun yanında Kaz. lehçesinde *çiş-* ve *çişin-* mevcuttur. Bu kelime *t : ş, ş : ç, ç : s* tebedülleri ve *s > z* ile lehçelerde örnek gösterilecek manzara arz etmektedir. meselâ : Kar. T. *çâş-* b u n (*çâşin-* ; (Alt. Tel. Leb. Çag. Tar.) *çâç-*, bundan refl. (Alt. Tel.) *çâçin-* ; (Sor. Tar.) *sâş-* ; Kır. *şes-* bundan refl. *şesin-*, Krm. *çâz-* Türkiye Türkçesinde nedense *çöz-* yuvarlak vokalle; (Bk. Brockelmann "Osttürkische Grammatik § 9, h.) Fakat Tarama Sözl. XV. yüzyıl için *çâz-* XVII. yüzyıl için *çâzil-* mektedir ;

66. *çiday almay* 'tahammül edemeden' <*çıda-y-a-al-ma-y, al-* yard. fiili ve menf ger. *çıda-* 'tahammül et-, ıstırap çek-, yapa bil-' Radloff lügatinde hemen hemen her lehçe için gösterilmektedir. (Tel. Uyg.) için bir az başka mânada 'imkânı bulun-' mânası verilmektedir. Türkiye Türkçesinde bu kelime kullanılmasa da, Türkçe Sözlük *çıda-*, *çıdamlı*, *çıdam* şekillerini içine almıştır.

taral- 'darıl-' 'üzül-', incin-, ıstırap çek-'. Kâş. *taru-*, *tarun-* 'hiddetlen-', Uyg. *tarın-*, darıl-'.

70. *Nagujur* Karaçaylar tarafından 'Abaza' *Ebzeler*i istiskal için verilmiş unvan.

75. *sora-* 'sor-' her halde -r-nin tesiriyle yükselme olmuş ve bir -a-türemiştir. Bk. Radl. (Krm. Kom.) *sora-* ; (Çag. Ot. Tar. Alt. Tel. Leb. Şor. Sag. Koyb. Kaç. Kar. Kkır. Küâr.) *sura-* ; Kaz. *sora-*.

"*zorda marda çok*" 'zorluğa gelince hudut yok' bir tâbirdir. *marda* 'ölçü, hudut'. Krş. KSz XII. Kum. Balk. *mardasız* 'hudutsuz' ; Krş. Fars. *سز* 'hudut'. Skr. *mātrā* 'ölçü, genişlik' (Ausdehnung, Umfang). Her halde bu Skr. kelimesiyle alâkası olsa dahi, ancak Kafkas dilleri vasıtasıyla Karaçay, Balkar, Kumuk lehçelerine geçmiştir

76. *tahsa* metathese ile *tasha* <?? 'zayıf nokta, sır, düşmanın bilmiyeceği şeyler'. Acaba Ar. *تقصير* den gelebilir mi ? yâni : 'bir işi noksan yapma iktidarsızlıktan dolayı kusur etme, kabahat, suç'. Bu mânalar Karaçaycada kullanılan tam mânaları vermiyorsa da ona pek yakındır.

79. *iştelle* < *işteler-ler* iki *t* birleşmesi ve *rl* >ll.

81. *çobalmağan* < *çop-al-ma-ğan*, al- yardımcı fiiliyle -ğan geçmiş zaman partisipi.

82. *çabır* 'kaba ayakkabı' Şimali Kafkasyada Oset'lerde *zabır*.<?? Krş. KSz XV Balk. *Isabır* 'ökçesiz, taban altından boydan boya dikili ayakkabı, ekseriyetle içine saman veya ot konur'.

Kazan lehçesinde köylünün giydiği ve bir nevi ıhlamur ağacı kabuğundan yapılmış olan ayakkabına *çabata* denir.

84. *mından* <*mundan* <*bu-n-dan*.

Özen el bir yer ismi olsa gerek, *özen* 'vadi'. Krş. KSz X, XII 'vadi' ve 'ırmak' XV 'vadi.' Krş. diğer lehçelerle : Kır. *özön*; Kkır. *ösön* 'ırmak' ; Bar. *üzön* 'dere' ; Kaz. *üzen*, vadi' ; Uyg. Gab. Gr. *üzak* 'küçük vadi'; Çag. S.B. *özgün* 'taşkın, suların taşması'.

85. *cesir* < *yesir*, < Ar. أسير , v-prothese > c-,

86. *ızı bla* 'müteakiben' < *ızı birle* 'iziyle'. Bk. 31. nota : *ızma. bla* < *birle*. Burada kalın kelimelerle kullanıldığı zaman, onlara uyararak ahengini kaybetmiş kalınlaşmış olsa gerek. Bunun gibi *har* da kalın seslidir. < Fars. هر

Çeget el bir yerin ismi, orman mânasına da gelir. Osetçe de Bk. ABAYEV 276 s. *çəgat* 'orman, veya dağın şimal yamacı'.

88. *kuğun* 'şayia' 'haber'. Krş. Balk. KSz XV. *kuğun* 'ulak, haberci'; <kov-, koğ-'; Krş. Rdl. (Krm.) *kuğun* 'kovma, takip etme'; Kkır. Krm. 'takip eden ve takipetme'; KSz X *kuğun et-* datifle 'birisinin kapısını çal-'.

90. *gokka* 'güzel' < ?? Bk. KSz *gokka caprak* e ğ i n iç kısmında olan ince tabakalar'.

ala çabak 'bir nevi balık, çabak balığı'. Umumiyetle Karaçaycada *çabak* balık mânasındadır.

91. *kabak* 'kapı' krş. CC a y < *kapağ. turğan kabak* u l a n kapı, yâni 'ev', *tur-* 'otur-' diğer bir çok lehçelerde aynı mânadadır.

92. *dağı da* 'daha da, bundan başka'. < *takı da*.

kaşa < *kaşa* alınından burun üstüne kadar ak lekeli keçi cinsi. Krş. El-İdr. 'alındaki beyazlık' (hayvanlar için). Kâş. *kaşa koy* 'beyaz başlı siyah vücutlu koyun cinsi', *eçgi* < *eçki* 'dişi keçi' krş. Kâş. Uyg. *açki*, El-İdr. *açki*. Bk. CC *eçki* 'erkek keçi', *tişi eçki* 'dişi keçi', *ulak* keçi yavrusu, CC *ulax*; Kâş. Rdl. (Uyg. Kom. Çag. Osm.) *oğlak*, Yudahin Kır. *ulak*; Türkçe Sözlük *oğlak*; Anadilden Derleme, İbnü Müh. aynı.

93. *sırğa* 'küpe'. Krş. EL-İdr. *sırğa*. bunun yanında : *ısırğa=ısırğa*; bk. s. 40. Krş. Rdl. (Alt. Tel. Leb. Şor. Küar. Kir. Kar. L. T.) *sırğa*; Çag. için *ısırğa=ısırğa, asırğa*. Sagayca için *ızırğa* verilmiş ve yanında da Rusça *sergiy'den* olduğu kaydı vardır. Her halde bu doğru değildir, çünkü bu kelime bir çok Türk lehçelerinde vardır, üstelik de yukarıda verildiği gibi El-İdr.da ve Çagataycada da vardır. Krş. Yudahin: Kir. *sırğa* ve *sırğak*; Kar. Kow. *sırğa*. Radloff Kaz. lehçesi için: 'sikkelerle dizili uzun ve göğse kadar inerek yuvarlak bir daire halinde küpeye asılan kadın ziynetine *sırğa* denmektedir, diyor.

ariv 'güzel' < *arığ* 'temiz, arı, mukaddes', bk. CC *art* ve *arov* 'temiz, masum' KSz X da Karacayca için *arū*, ve *arū* verilmektedir.

caraşalla < *yaraşar-lar* bk. 95. satıra, aynı; 100. satırda *caraşadı* < *yaraş-a-turur*;

94. *iñiliz kıral* 'ingiliz memleketi' yerinde. *çuruk* 'ayakkabı'. Kâş. *çarık, çaruk*; Rdl. (Çag. Krm. Kkır. Kur.) *çaruk* 'kaba ayakkabı'. Anadolu : *çarık*, köylü pabucu'. Kaz. *çürek* 'sandal denen yazlık ayakkabı'.

işletelle < *iş-le-t-er-ler. -rl- > -//-*.

95. *zabit* 'yüksek tabaka, kibarlar'. < Ar. ضابط

iñilik 'allık'. < *añ* 'yanak' krş. Rdl. (Osm. Uyg.). İbnü Müh *eñ / a n a k'* *eñilik* 'allık'. Kâş. *añlık* Tar. aynı şey; Rdl. (O s *eñilik*; Tarama Sözl.

en 'renk, beniz rengi'. Bundan başka lehçelerde Şor. *iñnik* ; Tob. *iñlik*, Tel. *inek* ; Bar. *inik* ; Kaz. *innik* ; Anadilden Deri. *eñlik* (G. Antep) 'yüze sürülen kırmızı boya'.

cayak 'yanak'. <*yañak*> *yayak*. *ñ* >*y*. Krş. Rdl. (Uyg. At. Çağ. Tar. Kkır. Bar. Kaz. Kom.) Kâş. *yañak* ; C (*yañak*, *k*, *y a a x* ; Kır. *cak* ; Kaz. *cañak* ; Rdl. (Alt. Leb. Soy. Küer. Kom.) *yāk*. *ñ* >*y* için bk. 17 satırda *teyri*. Krş. Kar. Kow. *atañ* 'baban' *aldıñ* *y.* >*aldıy*.

96. *Muhu* yer ismi. *gara suv* 'mâden suyu' ; Karaçayda bir mâden suyu kaynağının adıdır. Bk. KSz. XV. Balk. aynı.

ak tamak 'ak boğaz'dan maksat, boğazdan geçen suyun boyundan görünmesi, yâni 'ak' boyunun sıfatıdır.

97. *cücek* 'civciv'.

balak burada ayağın altında, tabanla ayak ucu arasında olan boş yer. Bu kelime Rdl.'ta (Osm. Kir. Kaz. Trkm. Ghiv.) için vardır. (Osm. Kir. Kaz), 'donun bacağı, aşağı tarafı' mânasındadır.

nyılmay- 'maniasız, tereddütsüz' menfi ger. <*ty-* < Uyg. *tid-* 'menet'-*tidil-*, menedil-'. Uyg. *tidğ*. 'mania', *tidğsız* 'maniasız'. -*may* menfi gerundifler yukarıda 54. 57. 66. notlarda da geçti. Bk. 161 satıra *tyğandı*.

98. *dari* 'ipek kurdela'. Bk. 7 satıra *dari kanavat*.

tüyül- 'ucuna bağla-' KSz XII Kum. Balk. *tüy-* 'sar-'. Krş. Uyg. *tüg-* 'dügümle-'. *cohar* < ?

çaç 'saç', -ç tesiriyle önsesdeki *s-* >ç-. *çaçıñ* iyelik 2. ş. *çaçıñı* <çaçıñını genitif yerindedir, *eşim* 'örülmüş saç'.

99. *altın tüyme* 'altın düğme', yani 'altın süs'. Kafkasyalı dağlı kız elbisesinde göğüste olan süs, altından ve gümüşten yapılır.

kelişedi < *kel-iş-e turur* 'yakışıyor'.

suklanç 'cazip, güzel'. Krş. KSz XV Balk. ve Kar. Kow. *suklan-* 'arzu et-, beğen-, beğenil-'. Kar. Kow. *suklançı* 'güzel, zevkli, cazip, tatlı'. Krş. Uyg. Gab. Gr. *sok* 'hırs, hırslı', *soklun-* 'gözü kamaş-', *sokançığ*, ve *soğançığ*, güzel' ; Kâş. *sok*, *sokluk*, hırs' ; CC *sukluk*, *suklük* 'hırs', *suxlan-* 'arzu et-', *sux kişi* 'hırslı' ; Kaz. *soklan-*, *soklanç*.

öşün 'göğüs', krş. KSz XV Balk. *öşün allı* 'Vorhemd'. Bk. LIGETİ ve NyK Közlemenyek, 49 c. 242 s. Burjat *öpsün*, *öpsön* ; Moğol yazı dilinde *ebçigün* 'göğüs'. Bk. KOsm. IV § 9 (Alt. Şor. Leb.) *öjün* 'göğüsle omuz arasında olan kemik'. Kâş. *uşun* aynı. Bk. W. BANG, Sechster Brief, 92 s. § 3.

100. *K'amer* < *کمر* Fars., kuşak'.

inçe 'ince'. Uyg. *inçe*, *yinçe* ; Kâş. *yinçe*; Kar. Kow. CC, KSz XII, Kum. Balk. *inçe*, Kaz, *niçe*, İbnü Müh. *ince*. KSz XV *inicxe*, *iññiçe* ; Tob. *yiñçkä* : Kur. *yiçkä* ; (Alt. Tel. Leb.) *çiçkä*.

101. *tuvarğa* 'doğmağa' <*toğ-ar-ğa* z . ve datif 'bir şey için' mânasına gelir. Bk. 32. not *kuvandırğa*. *toğ-* >*tuu-* >*tuu-* krş. CC.

kıyndı < *kıyn-dır* 'zor, güç' krş. Uyg. *kıyn* ve *kın*, CC, Tarama Sözl. *kın* 'işkençe, ıstırap'. Bk. 12. ve 37 notlara.

eline 'eli için' Uyg. ve diğer lehçelerde de datif için mânasına gelir, bk. Altun Yaruk 140 s. § 9. ve A. v. GABAIN "Ortsbezeichnungen im Alttürkischen", Studia Orientalia XIV : 5, Helsinki 1950.

102. *taymay* 'devamlıca' < *tay-* 'kay-' -*may* menfi ger. için. Bk. 97 not *tyılmay* vb.; *cürütese* < *yürü-t-e-sen* 'yürütüyorsun'.

103. *nalmaz* 'elmas' < *yalmaz* < *almaz*, *almaş*. Krş. CC *yalmaş*, KSz XII *almas*, KSz XV *nohut nalmaz*, Pröhle burada : 'yerine göre altın, mücevhe rat, kadife ve ipek vb. larla tercüme edilmeli' kaydını koymuştur. *nakut* < *yakut*. *y->n-* için Krş. Rdl. Fonetik § 223-227. Abakan ve Karagas lehçelerinde *naumur* < *yagmur*, *numus* < *yumuş*, *nağ* < *yañak* 'yanak'. Koyb. Prob. II *nan-* < *yan-* 'dön', *sayav* 'biz, kunduracı bizi'.

104. *örten* 'alev, ormanların yanmasına da KSz XII Kum. Balk. aynı *örten* denir. Krş. Uyg. Gr. *ört* ve *örtün* 'alev⁴, *örtän-* 'yak-, tutuş-'. Krş. Kar. Kow. *ört* 'a- ; *ört-a-n*, burada bu şekilden -*n* ile yapılmış isimdir. Krş. Uyg. Hend. *ört yalın*.

105. *kuka* 'koket, dalkavuk' < ?

106. *tuŗçu* 'dur, dursana'. emir, hitap, Bk. 20. nota. devamında : 107 *kelçi* 'gelsene'. 109 *minçi* 'binsene'.

teñ 'arkadaş, denk' < Uyg. *täñ* < Çin. *teng* 'birbirine benzeyen, ölçü aleti' vb.

107. *bılay*, böyle'. < *bu-la-yu*. Bk. 51, 9. notlara.

115. *cılıra-* 'parla-, bk. Uyg. Index *yılıra-*, krş. Uyg. *yalrı-*, CC *yılra-* P. d. C. *yaldıra-* ve *ılıra-*,

117. *kultura-* 'titre-' krş. (Kar. Kow. Kaz.) *kaltra-*.

118. *ala-* 'ağla-' < *yıla-*. Bk. Uyg. *yığla-*, *ığla-*.

119. *cılamuk* 'göz yaşları' ; KSz X aynı, XV Balk. *zıla'uk*. -*muğ*'la yapılmış isimler için : *yasımuk mini* Heilkunde 1-119 'Hirse-mehl'. *buğmuk* 'kadınların ziynet yerine gerdanlarına taktıkları altın dizisi' Derleme Derg. ; Kaz. *bulamık* bir nevi bulgur pilavına benzer yemek. Kazan *yasmuğ* ve Çuvaşça Paasonen *yasmuğ* 'mercimek'.

122. *bolluktu* 'olacaktır' Bk. öndeki gramer kaidelerine.

125. *tamçı* 'damla', özb. Kaz. KSz XII Kum. Balk. aynı, KSz XV *tamıtsı*, *tamıtsı*. Kır. Yudahin *tamçılou*, damlama, *cav* 'düşman' < *yağı*, CC aynı.

126. *han konaklar* 'han olan misafirler' ; paşa baba, beybaba, sütanne, sütkardeş gibi unvan grupuna benzer bir isim terkididir.

127. *aman* < *yaman* 'kötü, fena'; iyilik ve kötülük, mücerret mefhumu anlaşılmalıdır.

128. *tilçi* 'dedikoducu' özb. aynı mânada ; Rdl. (Çag. Ot.) 'casus, haberci' SB aynı mânada ; P. d. C. 'haber götürən' ; KSz XV Balk. *til et-* 'dedikodu yap-' ; krş. Uyg. KP XII *tilge kir-* 'dile düş-'.

129. *cayıl-* < *yayıl-* 'dağıl-'.

130. *çaba corta* 'koşarak' ger. < *çap-* ve *yort-* 'koş-'.

132. *erik-* 'sıkıl-', krş. Kır. Yudahin *erik-* 'cansıkıl-, üşen' ; Kaz. *irik-özle-* ; Kâş. *ir-* 'kendini sıkıntılı hisset-' ; CC *yer-* 'beğenmemek'.

133. *iyedi* 'gönderiyor' hâl ; <iy-e-durur<id- Uyg. gönder-.
keleçi 'elçi, haberci'. Krş. Kâş. *keleçü* ; Bk. Tarama Sözl. Eski Osm.
için 'söz, lâkırdı' mânalarını vermektedir.
135. *hanña*<*hangâ* bk. 45 nota ; aynı 137, 140 satırlarda.
136. *tışırır* 'dişi cins, kadın'<*tişi uruğ* ; Krş. KSz *Xtişi-rü* e *erkeg-rü*
'kadın, kadın cinsi ; erkek, erkek cinsi' ; KSz X 230 s. *t'işirü*.
138. *tüzün* 'doğru' ; Krş. Uyg. *tüzün* 'bütün, asil, hoş' ; Özb. *tüzük*
'iyi, doğru', *patçah* Fars. پادشاه
140. *men* 'a 'ben dahi', Bk. 40. ve 49 notlara.
beralman<*ber-e al-ma-yu-men*, *al-* yardımcı fiil. ; Bk. 141 *körelman*
<*kör-e al-ma-yu-men*.
141. *anı bla*<*anıñ birle* ; 142. *munu b l bunıñğ r l e* 'onunla, bununla'
147. *bermezça*, 148. *körmezça* Bk. öndeki gramer kaideleri izahına.
149. *koçhar koçkar* 'koç'. KSz X, ve XV, Kar. Kow. aynı mânada ;
Bk. EL-İdr. *koçkar*, bir çok menbalar gösteriyor.
150. *allay* 'öyle' <*an-lay* olsa gerek ; -*lay* gibi mânasını veren teşkil
ekidir. Bk. 9. nota.
153. *alğa* 'önce' ; Bk. n. satır notlarına. Kazan lehçesinde *alga* 'ileriye',
burada -ğâ datif değilse, -ğî>-ğâ sones önses vokaline uyuştur. *tünğüç*
'ilk çocuk' -ç sonesinin tesiriyle kelime incelmıştır. Bk. SB *tunğuş*, Kar. Kow.
tunğuş, *tuñğuş*.
154. *entta* 'hemen'<*endi da* ; krş. Osm. *imdi*, Kaz. *indi*, Uyg. *amti*
şimdi.
158. *saut* 'silah, kural', krş, KSz XV *sa'ut* 'silah', KSz X 'silah, kap-
kacak' KSz XII, silahlanma ; SB ساوت 'zırh' ; Kar. Kow. *savut* 'silah'
kural' ; CC *sağıt* 'silah' ; Kaz. *saut* 'kapkacak, kâse'.
160. *ışara küle* 'gülerek' ger. Hend. ; *ışar-* 'gülümse-', KSz X, XV
aynı mânada. Âcaba *ışık* kelimesinde olan bir ış- kökünden faktitif midir ?
161. *tyğandı* 'menetmiştir', <*ty-ğan-dır*<*tid-* 'menet-'. Bk. 97. sat.
notuna.
162. *seni avruñu alayım* 'senin hastalığını alayım' Türkiye Türkçesinde
'allah aşkına' gibi bir tabirdir ;
- carık* 'ışık'<*yarık* ; Krş. Kar. Kow. *yarıx*, *yarıxlıx* ; CC *yarux*, *yarık*,
yarıx ; Uyg. *yaruk* 'parlak parlaklık' ; Derl. Derg. (Bursa) 'ay ışığı'.
163. *batma koy* 'batmağa bırak'<*batmağa koy* hıfzedilmiş datifle.
Bunun gibi ileride *catma koy*, *kakma koy*.
164. *hoñşu*<*koñşu* 'komşu' ; (Çkoñşı, koñşu ; sözcü 'dedikoducu'. Bk.
129 sat. *tilçi*.
165. *orun* 'yer yatak' ; Krş. Uyg. *orun* 'yer, konak, *orunluk* 'taht' ;
Bk. 171 sat. *orunduk* 'yatak'.
caravlu 'yarayacak' <*yarağlığ*.
166. *toxta-* 'dur-' ; CC ve Kar. Kow. aynı ; 'dur,-otur-, bir yerde
bulun-, sakın ol-' ; <*toğta-*, -*ta-* ile yapılmış denominal verb. (Bk. S. Şa-

kir-İshaki "Denominale Verbbildungen in den Türksprachen,, Roma, Orientalia 1933.) *bathınçı* 'batıncaya kadar' <bat-kan-ça ; aynı teşkil *cat-hınçı* <yatkan-ça ; *kakkınçı* <kak-kan-ça zaman zarfı.

170. *sadak* 'ok' krş. KSz X, XII aynı; Bk. SB *sağdak*, *sadak*, *sadağ* 'tirkeş, kurban' ; Tarama Sözl. *sadak* 'okluk, ok çantası, ok kuburu'.

mara- 'hedefe doğru nişan al-' ; Bk. Rdl. (OT. Tar. Bar.), bir noktada durup nişan al- 'pusuda bekle-' ; *marap attî* 'er schoss auf dem Anstande'. Yarring Materials II. (Taşmalık) 153 s. 'to watch secretly'.

171. *oğıl-* 'düş-' <yıkıl- ; *allı* 'önü' ; <alın-ı iyelik 3. ş. ; *ln>ll* olmuş olsa gerek. Bk. 11 nota.

findik 'iskemle', KSz X aynı ; KSz XV *şindik*, *şindix*, *şindig*.

172. *sulay* 'su gibi' Bk. 43. Nota.

kindik 'göbek' ; CC aynı.

Kısaltmalar

SB - Şeyh Süleyman Buhari, Lûgat-i Çagatay,, İstanbul 1298
P. d. C - Pavet de Courteille, Dictionnaire Turk - Oriental,
Paris 1870.

KOsm - W. Bang, Vom Köktürkschen zum Osmanischen, Berlin
ABAW 1917 - 1919 - 21.

Kar. Kow. - T. Kowalski, Karaimische Texte im Dialekt von
Troki, Krakow 1929.

Rdl. - W. Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türkdialekte,
St. Petersburg 1893- 1911.

Kâş. - C. Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz nach Mah-
mud al-Kâşgâri's divan Lûgat-at-turk, Leipzig Budapest 1928.

CC - K. Grönbech, Komanisches Wörterbuch, türkischer Mart-
in dex zu Codex Cumanicus, Kopenhagen 1942.

KSz X, XII, XV, XVI - Keleti Szemle, Revue Orientale, Budapest
1909, 1911-12, 1914-15, 1915"16.

El-İdr. - Dr. A. Caferoğlu, *Abû-Hayyân* Kitab al-idrâk li-lisan
al-atrak, İstanbul Evkaf mtb. 1931.

El-İdr. Haş. - Velet İz budak El-İdrâk Haşiyesi, TDK İstanbul
Devlet Basımevi 1936.

İbnü Müh. - A. Battal (Taymas) İbnü-Mühennâ Lügati, İstanbul,
Devlet mtb. 1934.

Rdl. Fonetik - W. Radloff, Phonetik der nördlichen Türksprachen
Leipzig 1882.

Heilkunde I, II - R. Rahmeti, Zur Heilkunde der Uiguren, SBAW
1930 - 32

U III - F. W. K. Müller, Uigurica III, Berlin ABAW, 1922.

SAADET ÇAGATAY

- TT VI - W. Bang, A. v. Gabain, R. Rahmeti, Türkische Turfantexte VI, SBAW 1934.
- KP - P. Pelliot, La version ouigoure de l'histoire des Princes *Kalyanamkara* et *Papamkara*, T'oung Pao, 1914, XV.
- Türkçe tercümesi Hüseyin Namık Orkun, TDK, 1940 ; Metin olarak : Türk Lehçeleri Örnekleri, 27 s.
- Uyg. Gr. - A. v. Gabain, Alttürkische Grammatik, Porta Linguarium, Leipzig, 1941, O. Harrassowitz.
- Özb. Gr. - A. v. Gabain, Özbekische Grammatik Porta Linguarium, Leipzig, 1945, O. Harrassowitz.
- Yudahin - K. K. Yudahin, Kirgizskiy Russkiy Slowarj, 1940 Moskva, Türkçeye tercümesi: A. Taymas, Kirgız Sözlüğü TDK, 1950.
- Paasonen - Çuvaş Sözlüğü (Türkçe tercümesi, TDK, 1950).
- Tarama Sözl. - XIII. asırdan günümüze kadar kitaplardan toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, İstanbul, 1943 ve 1945.
- Derleme Derg. - Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, 3 C- 1939, 1941, 1947-
- Anadilden Derl. - Hamit Zübeyr, İshak Refet, Anadilden Derlemeler, 1932, halkevleri neşriyatı.
- Türkçe Sözlük - TDK, 1944.
- Lehçe Örnekleri - S. Çagatay, Türk Lehçeleri Örnekleri, 1950 Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. yayımları, Ankara.
- Altun Yaruk - S. Çagatay, Altun Yaruk'tan iki parça, Ankara Dilve Tarih-Coğrafya Fak. yayımları. 1945.
- krş. - karşılaştırınız.
- Bk. - Bakınız,
- mes. - meselâ.
- muz. - muzari.
- ş. - şahıs.
- Ar. - Arapça
- Kum. - Kumukça
- Balk. - Balkarca.
- Diğer lehçelerin kısaltmaları Radloff'ta olan kısaltmalardır.